

JU. A. PETROSZJAN

A török történelem és művelődéstörténet kutatása a Szovjetunióban az 1960–80-as években

A szovjet turkológusok kutatómunkája számottevően gazdagodott az utóbbi két évtizedben. Megjegyezzük, hogy az orientalisztika egészében véve intenzíven fejlődik a Szovjetunióban. Az eddigiekhez hasonlóan ma is sokat tesznek a szakterület kutatói a török történelem és művelődéstörténet kidolgozásáért. Most e munkálatok alapvető tendenciáit ismertetjük és azokat a jelentősebb eredményeket, amelyek monografikus és egyéb formában már napvilágot láttak.

A török historiográfiát gazdagítja az a kötet, amelyet egy szerzői kollektíva a legújabbkori török történelemnek szentelt.¹ A Szovjetunióban megjelent munkák közül a korszaknak ez a legteljesebb feldolgozása. A szerzők arra koncentráltak, hogy bemutassák az új állam, a Török Köztársaság kialakulását, mely a török nép nemzeti felszabadító harcának szüülte.

Az összefoglaló munkák közé soroljuk Novicsev kötetét² is, amely az ország történelmét az Oszmán birodalom megalapításától a Török Köztársaság 60-as évekbeli históriájáig kíséri figyelemmel. Novicsev több kötetre tervezett „Törökország történelme”³ ugyancsak összefoglaló jellegű. Ennek első négy tomusa a Leningrádi Egyetem kiadásában már megjelent. A szerző elemző munkája kiterjed az ország gazdasági helyzetére, a népmozgalmakra, a reformtörekvésekre, valamint a nemzetközi helyzet sarkalatos kérdéseire is. A szerző nagy figyelmet szentel annak a nemzeti felszabadító küzdelemnek, amelyet a leigázott népek az Oszmán birodalommal vívtak.

1983-ban jelent meg Gaszratjan–Oreskova–Petroszjan „Törökország története”, amely az Oszmán birodalom és a köztársasági török történelmet illetően mindazt felöleli, ami a szovjet és más szakértők tapasztalataiból hasznosítható. A munkában nagy teret kapnak a társadalmi-gazdasági folyamatok, az újkori reformmozgalmak, a polgári nemzeti mozgalmak, de a mai Törökország fejlődésének analízise is.

A török nép etnogenezisének leglényegesebb kérdéseit boncolgatja Jeremejev.⁴ Könyvének gerincét az anatóliai török törzsek 11–13. századi etnikai történelme alkotja. A szerző azt kutatja, hogyan jött létre a török nép és nyomon követi a török nemzet kialakulásának útjait.

A nagy átfogó művek mellett a szovjet turkológusok olyan monográfiákat is kiadtak, amelyekben a török történelem különböző szakaszait tárták fel.

A SzUTA Orientalisztikai Intézetében dolgozó moszkvai szerzők kollektívája olyan köteteket állított össze, amelyek a mai Törökország politikai, gazdasági és kulturális életének különböző oldalait jellemzik. Ilyen jellegű kézikönyvet⁵ az Intézet kétszer is megjelentetett.

Az utóbbi években számos kötet elemezte a legújabb kori török történelem legelesebb szakaszait. Samszudinov monográfiája⁶ is ilyen, amelyben a szerző az 1918–1923-as török nemzeti fel-

¹ Novejsaja isztorija Turcii. M.: Nauka, 1968.

² A.D. Novicsev: Turcija. Kratkaja isztorija. M.: Nauka, 1965.

³ A.D. Novicsev: Isztorija Turcii. L.: Izd-vo LGU, 1968. I. Épocha feodalizma (XI–XVIII); On zse: Isztorija Turcii. L.: Izd-vo LGU 1968. II. Novoe vremja, cs.I. (1792–1839); On zse: Isztorija Turcii. L.: Izd-vo LGU, 1973. III. Novoe vremja, cs.II. (1839–1853); On zse: Isztorija Turcii. L.: Izd-vo LGU, 1978. IV. cs.III. (1853–1875).

⁴ D.E. Jeremejev: Étnogenez turok; proiszhozsdenie i osznovnüie etapü étnicseszkoj isztorii. M.: Nauka, 1971.

⁵ Szovremennaja Turcija. M.: Nauka, 1965.; Tureckaja reszpublika. M.: Nauka, 1975.

szabadító mozgalmat vizsgálja. A könyv a nemzeti felszabadító mozgalom minden fontos aspektusát áttekinti a bel- és külpolitikai helyzetet csakúgy, mint azt, hogyan bontakoztak ki a nemzeti felszabadító harc erői és ezeknek milyen osztály-jellegük van. A szerző szól ezen időszak szovjet–török kapcsolatairól is.

Egy másik kötet, amelyet a moszkvai turkológusok közössége állított össze, ugyancsak a szovjet–török kapcsolatok történetét tárgyalja a köztársasági korszak folyamán.⁷ Csernyikov könyve⁸ szintén e tárgykörhöz tartozik, ez 1935 és 1970 között vizsgálja a szovjet–török viszony alakulását.

Amikor 1960 májusában megbukott a török Demokrata Párt reakciós rendszere, a szovjet történészek élénken reagáltak az eseményekre. Röviddel ezután készült el Gaszratjan és Mojszejev munkája,⁹ elemezve az 1960 májusát követő politikai események láncolatát és vizsgálva azt a helyzetet, amikor a Nemzeti Egység Katonai Bizottsága, majd pedig a koalíciós kormány került hatalomra. A továbbiakban Gaszratjan¹⁰ azt a belpolitikai helyzetet jellemzi, amelybe Törökország a májusi események után került. Elemzi a Nemzeti Egység Bizottságának tevékenységét, az 1960–1963 között működött koalíciós kormányok politikájának különböző aspektusát, valamint a dolgozó nép helyzetét és a demokratikus reformokért folytatott harcát. Az 1960. májusi fordulat körülményeit vizsgáló munkák közül figyelemre méltó Danyilov könyve¹¹ is, amely azt, az események megértése szempontjából fontos kérdést járja körül, hogy a középosztálynak mi volt a szerepe az államcsíny előkészítésében és lebonyolításában.

A turkológusok nagy jelentőséget tulajdonítanak a mai politikai életnek; így például a politikai pártok és a szakszervezet tevékenységének, de annak is, hogyan funkcionálnak a köztársaság különböző intézményei. Ezekkel a kérdésekkel találkozhatunk a nagy számmal megjelenő szakkönyvekben. Georgijan munkája¹² a mai Törökország legfontosabb állami intézményeinek karakterisztikáját adja. Röviden elemzi a török alkotmányos fejlődés történetét, majd kitér a mai államhatalmi szervek struktúrájára, bemutatva kialakulásuk folyamatát, kompetenciájukat és funkcióikat. A munka az ország többpárt rendszerű politikai életébe is bevilágít, miközben valamennyi mai török politikai párt fő vonásait is megadja. Guszejnov 1975-ben megjelent könyve¹³ volt az első olyan szovjet publikáció, amely azt kutatta, hol a helye és mi a szerepe a szakszervezeteknek a mai török társadalmi és politikai életben. Megismerhetjük, milyen nyomokat hagyott a török társadalom gazdasági és szociális arculatán az 1960. májusi államcsíny. Bevezet a szakszervezeti mozgalom fejlődésének szakaszaiba, amelyek között a legnagyobb hangsúlyt az 1967–1970-es szakaszra helyezi, minthogy ez volt a szervezett munkásság aktivizálódásának az ideje.

A szovjet történészek a köztársaság gazdaságtörténetére is odafigyelnek. E tárgyban ugyancsak számos eszmefuttatás született. Fontos kérdéseket feszeget Rozaliev,¹⁴ amikor azt vizsgálja, milyen sajátosságai vannak a tőkés fejlődésnek a köztársaság szakaszában. Egy másik jelentős gazdaságtörténeti monográfia szerzője P. Mojszejev,¹⁵ aki az 1923–1968 közötti időszak agrár-kérdését minden aspektusból megkísérli bemutatni. Megvilágítja a török falusi lakosság osztályhelyzetét, rétegeinek szociális viszonyait. Mindezt az egész társadalmi termelés tablójára helyezi és így módja van ábrázolni a nemzeti burzsoázia gazdasági és osztályérdekeit is. Alapműnek számít Kirejev munkája,¹⁶ amelyben a szerző a tőkés fejlődés mai szakaszának sajátosságairól ad mély elemzést.

⁶ A.M. Szamszudinov: Nacional'no-oszvoditel'naja bor'ba v Turcii. 1918–1923. M.: Nauka, 1966.

⁷ SzSzsZr i Turcija, 1917–1979. M., 1981.

⁸ I.F. Csernyikov: V intereszah mira i dobrozszoszedstva. Kijev, 1977.

⁹ M. Gaszratjan, P. Mojszejev: Turcija zsdet peremen. M.: Izd-vo voszt. lit., 1963.

¹⁰ M.A. Gaszratjan: Turcija v 1960–1963 gg. Ocserk vnutrennej politiki. M.: Nauka, 1965.

¹¹ V.I. Danilov: Szrednie szloi v politiceszknoj zszizni szovremennoj Turcii v period podgotovki i provedenija goszudarsztvennogo perevorota 27 maja 1960 goda. M.: Nauka, 1968.

¹² E.A. Georgijan: Tureckaja reszpublika. Osznovnüle insztitutü goszudarsztvennogo sztroja. M.: Nauka, 1975.

¹³ A.A. Guszejnov: Profszozjüzü v Turcii (1960–1970).: M.: Nauka, 1975.

¹⁴ Ju.N. Rozaliev: Oszobennosztü razvitija kapitalizma v Turcii. M.: Izd-vo voszt. lit., 1962.

¹⁵ P.P. Mojszejev: Agrarnüj sztroj szovremennoj Turcii. M.: Nauka, 1970.

¹⁶ N.G. Kireev: Razvitie kapitalizma v Turcii. K kritike teorij „szmesannoj ékonomiki”, M., 1982.

Pochverija témája¹⁷ a török köztársaság külpolitikája. Könyve jól tükrözi a török külpolitika alakulásának alapvető tendenciáit, miközben elemzi, hogy milyen okok vezették az országot a nyugati nagyhatalmak oldalára, a velük való katonai és politikai együttműködéshez. Az is foglalkoztatja a szerzőt, melyek voltak az előfeltételei és okai annak a fokozatos átalakulásnak, ami a török vezető körök politikájában a 60-as években megmutatkozott. A szovjet–török kapcsolatok történetes szintén nagy teret kap a kötetben. Kondakcsjan¹⁸ eredeti módon nyúl egy olyan fontos kérdéshez, mint az iszlám szerepe a modern török politikai életben.

A szovjet turkológusok az 1960–1970-es években nagy figyelemmel fordultak az újkori történelem felé. Így Jurij Ptrovszjan¹⁹ azt vizsgálja, milyen alapkérdései voltak a polgári liberális mozgalomnak a 19. század második felétől a 20. század elejéig, kivéve az ifjú török mozgalom főbb szakaszainak jellegzetességeit, az 1908-as polgári forradalomig terjedően. Munkájában a szerző eredeti török forrásokra támaszkodott. Tanulmányát lefordították és 1974-ben Törökországban is kiadták.²⁰

Az oszmán diplomácia 1830–1840-es történetét kutatta Dulina.²¹ A Porta belpolitikai kérdéseit boncolgatja Fagyejev,²² miközben az 1850–1860-as évek török–angol kapcsolatainak bonyolult összefüggéseire is fényt derít. I.E. Fagyejova egyetlen államférfinak, Ahmed Midhat pasa életútjának állít emléket.²³ Midhat pasa az 1876-os alkotmányért folyó harc vezérégyéniségeként áll előtűnk, az ő társadalmi, politikai nézeteit ismerteti a kötet.

Alijev azt az időszakot kutatta,²⁴ amikor az „ifjú törökök” voltak hatalmon és könyvének gerincéül az 1909–1914-es belpolitikát választotta. E kérdéshez illeszti Törökország helyzetének vizsgálatát az I. világháborúban, majd számba veszi az „ifjú török” mozgalom katonai vereségének és az Oszmán birodalom összeomlásának okait. Spilkova²⁵ számos új adatot sorakoztat fel, amelyek birtokában értelmezi az 1908-as forradalom jellegét és a forradalom utáni török fejlődési folyamatot.

Az újkori gazdaságtörténeti munkák közül kiemeljük Indzsikjan könyvét,²⁶ amely azt a sajátos folyamatot elemzi, ahogyan az Oszmán birodalom soknemzetiségű polgársága kialakult, illetve fejlődött. A levéltári anyagok széles körű felhasználása tette eredményessé ezt a kutatást.

A turkológusok tudományos elemző munkának vetették alá az újkori jogrend néhány kérdését, valamint a korszak legfontosabb állami intézményének működését. Erről szólva jelentősnek találjuk Sabanov könyvét,²⁷ amelynek témája a jogrend, valamint a legjelentősebb állami intézmények a tanzimata reformok idején. Sabanov a reformok előfeltételeit kutatja és okiratait vizsgálja.

Gaszanova²⁸ a török politikai közgondolkodás történetét elemzi. Felteszi a kérdést: milyen osztálytartalma van annak a törekvésnek, miszerint valamennyi töröklakta területet egyesíteni kell? Megvizsgálja, hogy az 1908-as polgári forradalom idején hogyan fejlődött a közgondolkodás. Munkájában főként a török felsőbbrendűséget meghirdető „Türk ürdu” című folyóiratra támaszkodik.

Zseltjakov és Ptrovszjan kutatási témája az újkori török felvilágosodás történelme.²⁹ Ez a munka

¹⁷ B.M. Pochverija: Vnesnjaja politika Turcii poszle vtoroj mirovoj vojnü. M.: Nauka, 1976.

¹⁸ R.P. Kondakcsjan: Turcija. Vnutrennjaja politika i iszlám. Erevan, 1983.

¹⁹ Ju.A. Ptrovszjan: Mladotureckoe dvizsenie (vtoraja polovina XIX-nacsalo XX v.). M.: Nauka, 1971.

²⁰ Ju.A. Ptrovszjan: Sovyet gözüyle Jöntürkler, Bilgi yayinevi. Ankara, 1974.

²¹ N.A. Dulina: Oszmanszkaja imperija v mezsdunarodnüh otnosenijah (30–40-e godü XIX v.). M., 1980.

²² I.L. Fadeeva: Oszmanszkaja imperija i anglo-tureckie otnosenija v szeredine XIX v. M., 1982.

²³ I.E. Fadeeva: Midhat-pasa. Zsizn; i dejatel'noszt'. M.: Nauka, 1977.

²⁴ G.Z. Alijev: Turcija v period pravlenija mladoturok. 1908–1918 gg. M.: Nauka, 1972.

²⁵ V.I. Spilkova: Mladotureckaja revolucija 1908–1909 gg., M.: Nauka, 1977.

²⁶ O.G. Indzsikjan: Burzsuaizija Oszmanszkaj imperii. Erevan: Izd-vo AN Arm. SzSzR, 1977.

²⁷ F.S. Sabanov: Goszudarsztvennüh sztroj i pravovaja szisztéma Turcii v period tanzimata. Baku: Izd-vo AN Az. SzSzR, 1967.

²⁸ É. Ju. Gaszanova: Ideologija burzsuaiznogo nacionalizma v Turcii v period mladoturok (1908–1914). Baku: Izd-vo AN Az. SzSzR, 1966.

²⁹ A.D. Zseltjekov, Ju.A. Ptrovszjan: Isztorija proszvescsenija v Turcii (konec XVIII – nacsalo XX v.) M.: Nauka, 1965.

a feudális teokrata rendszer körülményei között keletkező világi műveltség bonyolult útjait tárja fel, bemutatva a már kibontakozott világi műveltséget is.

A szovjet történetírásban Zseljtjakov kötete³⁰ az első, amely a török sajtót analizálja, kidomborítva szerepét az ország társadalmi, politikai és kulturális életében. A kötet két részét hangsúlyozottan említjük: egyrészt az 1860–1870 közötti „új oszmán” szabad sajtó elemzését, másrészt a XIX–XX. század fordulóján az ifjú törökök által megjelentetett szabad sajtó értékelését.

1973-ban jelent meg Rafikov könyve a török könyvkiadás történetéről, a kiadói tevékenység kezdeteiről, majd törökországi kibontakozásáról.³¹

A szovjet szakirodalomban Ju. Miller volt az, aki elsőként vetette kritikai elemzés alá a törökországi művészet fejlődési vonulatait a 14. század végétől a 20. század elejéig.³²

Az újkori Oszmán birodalom nemzetközi helyzetéről is számos tanulmány született. A „keleti kérdés” egyik legizgalmasabb szakaszáról szól Seremet kötete,³³ amelynek jelentős részét az Oszmán birodalom kül- és belpolitikai helyzetének, illetve az 1828/1829-es orosz–török háború történetének szentelt a szerző. Zolotarjov monográfiájában³⁴ az 1877–1878-as orosz–török háború történetének forráskritikai és historiográfiai aspektusait jeleníti meg. Kutatásai során Avetjan³⁵ kitér arra a szerepre, amelyet Lieman von Shanders katonai missziója játszott a német imperializmus általános elképzeléseiben. Ez az első világháború előkészületeit jelenti a Közel-Keleten, valamint von Shandersnek arra irányuló tevékenységét, hogy német katonai és politikai kontroll alá kerüljön Törökország. Ez a téma, más-más megközelítésben, különböző szakmunkákban bukkan még elő. Orudzsev figyelmét³⁶ főként az köti le, hogyan válik Törökország a német imperializmus fél-gyarmatává. Szilin³⁷ ugyancsak e kérdésnek szenteli több művét. A török–francia kapcsolatok problematikáját részletesen taglalja Ju. Bojev kötete.³⁸ A szerző megfesti a franciák közel-keleti politikájának tablóját, beillesztve azt a sokrétű folyamatot, ahogyan Franciaország gazdasági, politikai és ideológiai téren behatolt az Oszmán birodalomba. Szarkiszjan E.³⁹ a szultánátus külpolitikai történetét írta meg az első világháború előtti és a háború alatti időszakban.

Kirakoszjan kötetei arra a politikára derítenek fényt, amelyet a török kormány és a nyugati nagyhatalmak kormányai folytattak Nyugat-Örményországban a XIX. század második felétől a XX. század elejéig, mi több: írásai leleplezik a török uralkodóoszály vezetésével folytatott örmény népirtást.⁴⁰

Az elmondottakból kiderül, hogy az új- és a legújabb kori török történelem számos jelentős szakmunka tárgya, amit, sajnos, nem lehet elmondani a középkori török históriáról. Ezzel az érdekes és fontos témával még igencsak adósok a szovjet turkológusok. Ezen a téren mindenekelőtt a kora-

³⁰ *A.D. Zseljtjakov: Pecsat' v obscsesztvenno-politicseszkoi i kulturnoi zszni Turcii (1729–1908)*. M.: Nauka, 1972.

³¹ *A.H. Rafikov: Ocskeri isztorii knigopecsatanija v Turcii*. L.: Nauka, 1973.

³² *Ju.A. Miller: Iszkuszsztvo Turcii*. M., L.: Iszkuszsztvo, 1965.

³³ *V.I. Seremet: Turcija i Adrianopolszkij mir 1829 g. Iz isztorii Vosztocsnogo voprosza*. M.: Nauka, 1975.

³⁴ *V.A. Zolotarev: Rosszija i Turcija. Vojna 1877–1878 gg*. M., 1983.

³⁵ *A.Sz. Avetjan: Germanszkij imperializm na Blizsnem Vosztokoe. Kolonialnaja politika germanszkogo imperializma i miszszija Limana fon Szandersza*. M.: Mezsudunarodnue otnosenija, 1966.

³⁶ *N.G. Orudzsev: Iz isztorii proniknovenija germanszkogo imperializma v Turciju (sz konca XIX v. po 1914 g.)*. Baku, 1961.

³⁷ *A.Sz. Szilin: Ékszpanszija Germanii na Blizsnem Vosztokoe v konce XIX veka*. M.: Nauka, 1971.; *On zse: Ékszpanszija germanszkogo imperializma na Blizsnem Vosztokoe nakanune pervoi mirovoj vojnü (1908–1914)*. M.: Nauka, 1976.

³⁸ *Ju.A. Bojev: Blizsnij Vosztok vo vneszej politike Francii (1898–1914)*. Ocskeri isztorii diplomaticseskoi bor'bü Francii za Blizsnij Vosztok. Kijev: Naukova Dumka, 1964.

³⁹ *E.K. Szarkiszjan: Ékszpanszionistszskaja politika Oszmanszkoi imperii v Zakavkaz'e nakanune i v godü pervoi mirovoj vojnü*. Erevan: Izd-vo AN Arm.SzSzR, 1962.

⁴⁰ *Dzs. Kirakoszjan: Zapadnaja Armenija v godü pervoi mirovoj vojnü*. Erevan, 1971.; *On zse: Burzsuaznaja diplomatija i Armenija (70-e godü XIX veka)*, Erevan, 1981.; *On zse: Mladoturkipered szudom isztorii*, kn. 1–2, Eravan, 1982–1983.

beli írásos emlékek kiadása említhető. Nagy előkészítő munkálatok után megjelent a középkori török krónikás Huszein páratlanul értékes kézirata, azaz az Oszmán birodalom története a kezdetektől 1520-ig.⁴¹ Tverityinova gondozta az I. Szelim szultán törvénykönyvének orosz kiadását.⁴² A fakszimile és a fordítás megjelentetésével olyan anyag került a történészek kezébe, amelynek felhasználásával a török társadalom életének legkülönbözőbb oldalai felderíthetők. Minden medievista méríthet abból a hasznos kiadványból, amely orosz nyelven prezentálja az Oszmán birodalom agrárrendszerének kutatásához nélkülözhetetlen adatokat. Ezt a 15–17. századra vonatkozó publikációt Tverityinova rendezte sajtó alá.⁴³

A középkori török történelem kutatója, M. Mejer, több művében tárgyalja a kései középkor népi mozgalmainak történetét, valamint a feudális fejlődés átfogó kérdéseit az Oszmán birodalom korában.⁴⁴

Figyelemre méltó Oreskova vállalkozása, aki a 17–18. század fordulóján kialakult orosz–török kapcsolatok történetét kutatja.⁴⁵ Könyvét különösen a szultáni külpolitika jellemzése teszi értékessé.

A szovjet turkológusok bibliográfiai munkái közül elsőként Rafikov kötetét⁴⁶ említjük, ez a leningrádi könyvtárakban található török történelmi tárgyú művek annotált jegyzéke. Szvercsevskaja⁴⁷ historiográfiai és bibliográfiai tanulmányai az utóbbi 20 év szovjet turkológiájáról adnak értékes információkat.

Fenti szakirodalmi szemlénket a népszerű tudományos munkák említésével fejezzük be. Ide soroljuk azokat a népszerűsítő kiadványokat, amelyek a legnagyobb városokat: Sztambult,⁴⁸ Ankarát,⁴⁹ Izmirt⁵⁰ mutatják be. A Ptroszjan–Juszupov szerzőpár könyve⁵¹ az ókori Bizánc életével foglalkozik, majd figyelmét a középkori Konstantinápoly és Sztambul felé fordítja. E kötet ismertet meg a mai Isztambul forrágával, építészeti remekeivel is.

Mint ismeretes, a Szovjetunióban számos turkológiai kutatóközpont működik. A moszkvai, leningrádi, jereváni, bakui és tbilisi műhelyek periodikákat is publikálnak. A szakmában jól ismerik az 1966 óta rendszeresen megjelenő „Turkologicseskij Szbornyik” című kiadványt. Ennek legutóbbi kötetei szinte kizárólag az Oszmán birodalom problematikájával foglalkoznak.

Megállapítható, hogy a szovjet turkológusok fokozatosan tágitják kutatási területeiket és bizvást reméljük, hogy a következő évtized ismereteik fejlődését szolgáló és bizonyító munkákat fog teremni.

⁴¹ Hjuszejn. Beda'i ul-veka'i (Udivitelnüe szobütija). (Vved. i obszcsaja red. A.Sz. Tveritikovoj, annotirovannoe oglavlenie i ukazateli Ju.A. Petroszjana. M.: Izd-vo voszt. lit., 1961.

⁴² Kniga zakonov szultana Szelima I. (publ. per. sz tur., vsztupit. sztat'ja i komment. A.Sz. Tveritinovoj. M.: Nauka, 1969.

⁴³ Agrarnüj sztroj Oszmanszkaj imperii XV–XVII vv. Dokumentü i materialü (Szoszt., per. i komment. A.Sz. Tveritinovoj. M.: Izd-vo voszt. lit., 1963.

⁴⁴ Csaszticsno éti rezul'tatü predsztavlenü v sztat'jah: Meyer M.Sz. Voszsztanie gorodszkih nizov Sztambula v 1730 g. Pricsinü i harakter. – Narodü Azii i Afriki, 1963, No. 4.; On zse: Oszmanszkaja derzsava i balkanszkie narodü. Obzor publikacij i iszszledovanij isztorikov Jugo-Vosztocsnoj Evropü. – Narodü Azii i Afriki, 1967, No. 1.; On zse: Vlijanie revoljucii cen v Evropü na Oszmanszkujü imperiju. – Narodü Azii i Afriki, 1975, No. 1.; On zse: Nekotorüe csertü agrarnüh otnosenij v Oszmanszkaj imperii. in: Isztorigrafija sztran Vosztoka. M.: Izd-vo MGU, 1977.; On zse: K periodizacii isztorii Turcii éphoi feodalizma. – Vesztnik MGU. Vosztokovedenie. Szer. XIII. 1977. No. 4.

⁴⁵ Sz.F. Oreskova: Ruszszko-tureckie otnosenija v nacsale XVIII v. M.: Nauka, 1971.

⁴⁶ A.H. Rafikov: Isztoricseskaja literatura na tureckom jazüke, hranjasczaszja v bibliotekah Leningrada. Szvodnüj annotirovannüj katalog. 1729–1963. L., 1968.

⁴⁷ A.K. Szvercsevskaja: K vühodu v szvet rabotü po szrednevekovoj novoj i novejszej isztorii Turcii (1960–1971). in: Szovremennaja isztorigrafija sztran zarubezsnoego Vosztoka. M.: Nauka, 1975.; Ona zse: Kratkij obzor isztoricseskaj literaturü po Turcii (1970–1976). in: Velikij Oktjabr' i Turcija. M.: 1977.

⁴⁸ A.R. Juszupov: Sztambul. M.: Nauka, 1970.

⁴⁹ N.G. Kireev: Ankara. M.: Nauka, 1972.

⁵⁰ Ju. Petroszjan, A. Juszupov: Izmir. M.: Nauka, 1973.

⁵¹ Ju. Petroszjan, A. Juszupov: Gorod na dvuh kontinentah: Vizantij, Konsztantinopol', Sztambul. M.: Nauka, 1977.